

Упорядкованість і чіткість управлінських процедур сприятиме розвитку демократичних засад у діяльності президій, пленумів судів і органів суддівського самоврядування.

Література

1. Кривенко В.В. Демократизація судової влади в Україні (деякі теоретичні аспекти) // Вісник Верховної Ради України. – 2005. – № 7. – С. 29-33.
2. Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 27-28. – Ст. 180.
3. Коментар до Закону «Про судоустрій України» / За заг. ред. В.Т. Маляренка. – К.: Юринком Інтер, 2003. – 462 с.
4. Жуковский А.Г. Закон Украины «О судоустройстве Украины». Комментарий. – Х.: Одиссей, 2005. – 264 с.
5. Про підсумки роботи Державної судової адміністрації України в 2003 році та пріоритетні напрями організаційного забезпечення судів у поточному році: Постанова спільного розширеного засідання Президії Верховного Суду України, Ради суддів України та колегії Державної судової адміністрації України від 20 лютого 2004 р. (II Архів Ради суддів України).
6. Стенограма V з'їзду суддів України. – К., 2002. – 123 с.
7. Коваль В.М. Актуальні проблеми організації та діяльності апеляційних суддів. – Севастополь, 2005. – 188 с.

УДК 347.426.6(477)

Т.С. Ківалова

ПОНЯТТЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Із здобуттям незалежності Україна почала розбудову демократичної правової держави, формування громадянського суспільства, у центрі уваги якого – людина, захист її законних інтересів та задоволення потреб: всебічне забезпечення прав і свобод людини є найвищою соціальною цінністю, що закріплено в Конституції України.

Виголошення курсу на розбудову правової держави означає, що Україна не лише приймає на себе обов'язок визнавати природні права людини, але й має забезпечувати реалізацію цих прав і свобод.

За роки незалежності України було прийнято низку спеціальних законів, що регулюють пов'язані з цим відносини, поміж яких найважливішими у зазначеній галузі є Конституція України та Цивільний кодекс України.

Слід зазначити, що наукова розробка загальних проблем деліктних та суміжних з ними зобов'язань у юридичній літературі певний час велася досить активно, хоча й на іншому законодавчому матеріалі (праці А.М. Белякової [1], Д.В. Бобрової [2], А.І. Загорулько [3], М.С. Малєїна [4], В.П. Маслова [5], С.Д. Русу [6], В.Т. Смирнова і О. А. Собчака [7], М.Я Шимінової [8], К.К. Яічкова [9] та ін.). Але значна кількість питань усе ще залишається недослідженою, що особливо помітно у контексті оновлення вітчизняного цивільного законодавства.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що питання наукового аналізу правового регулювання відшкодування шкоди є актуальними з теоретичної та практичної точок зору, що зумовлює доцільність розгляду відповідної проблеми.

Слід зазначити, що протягом розвитку цивільного законодавства України за останні 100 років недоговірні зобов'язання відшкодування шкоди, завданої суб'єктами цивільного права, називалися по-різному.

Так, у ЦК УРСР 1922 р. їм була присвячена глава XIII «Зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння іншому шкоди» [10]. У вітчизняній цивілістичній літературі того періоду відповідні зобов'язання нерідко іменували «Зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди» [11, с. 182].

У ЦК УРСР відповідна глава мала назву «Зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди» [12], а у коментарях до Кодексу вказувалося на те, що їх також можна називати «позадоговірними», «деліктними» або «зобов'язаннями, що виникають з правопорушень» [13, с. 424].

Фактично, у цивілістичній літературі в добу дії ЦК УРСР 1963 р. між зобов'язаннями, що виникають внаслідок заподіяння шкоди, і деліктними зобов'язаннями (зобов'язаннями з правопорушень) ставився знак рівності. При цьому деліктні зобов'язання визначали як зобов'язання, в якому особи, що протиправно і винно заподіяли шкоду особистості громадянина або його майну чи майну організації, зобов'язана її відшкодувати, а потерпілий має право на відшкодування заподіяної шкоди у повному обсязі [14, с. 602], або як такі, що виникли внаслідок правопорушення (делікту), правовідношення, один з учасників якого (потерпілий, кредитор) має право вимагати від особи, що завдала йому шкоду (чи іншої особи, зазначеної в законі), відшкодування шкоди, заподіяної правопорушенням, а боржник зобов'язаний цю вимогу виконати [15, с. 475].

Такий підхід, загалом, достатньо логічно впливав з того, що юридичним фактом, на підставі якого виникає деліктне зобов'язання, є завдання шкоди, тобто, порушення абсолютного правового відношення шляхом вчинення правопорушення.

Таким чином, в обох Цивільних кодексах УРСР акцент робився на підставі виникнення відповідних зобов'язань, якою було заподіяння шкоди

Проте, вже у той час зверталася увага на те, що характерною рисою деліктних зобов'язань є також те, що вони виконують насамперед компенсаційну (правовідновну) функцію, яка досягається шляхом правового забезпечення відшкодування потерпілій особі шкоди, що виникла у неї внаслідок дій правопорушника. Тобто, йдеться про відновлення того майнового стану потерпілої особи, котрий існував до правопорушення і завдання їй шкоди [16, с. 614].

Враховання цієї обставини було одним із чинників, які зумовили перегляд розуміння значення та характерних рис відповідних зобов'язань у процесі створення нового ЦК України.

Хоч у процесі формування концепції проекту Цивільного кодексу ще йдеться про «зобов'язання, які виникли внаслідок правопорушень (деліктів)», але поряд із тим вживається й більш гнучке формулювання: «зобов'язання, які

виникають внаслідок завдання шкоди» [17, с. 260-267], що дає підстави для припущення, що розробники Проекту зосереджували увагу не лише на питаннях завдання шкоди деліктами, а й правомірними діями.

На користь такого припущення додатково свідчить і та обставина, що зазнає трансформацій назва глави ЦК України, присвяченої зобов'язанням, які тут досліджуються. Так, у проекті Цивільного кодексу в редакції від 25 серпня 1996 р. глава 80 називалася «Завдання шкоди» [18]. Але в остаточній редакції ЦК України глава 82 (аналогічна глава 80 Проекту) вже називається «Відшкодування шкоди», чим, на нашу думку, істотно зміщуються акценти у баченні відповідного інституту. Адже якщо у Проекті ЦК, так само як і в раніше чинному ЦК УРСР, основою найменування зобов'язань слугувала підстава їхнього виникнення («завдання» або ж «заподіяння» шкоди), то в остаточному варіанті ЦК України наголошується на змісті та кінцевій меті зазначених зобов'язань – «відшкодування шкоди». Варто підкреслити, що такі зміни торкнулися й найменування статей ЦК України, більшість з яких не містить згадки про «відповідальність», а вказує саме на «відшкодування шкоди» (виняток складають лише ст. 1166–1167 ЦК України).

Втім, незважаючи на згадане зміщення акцентів у найменуванні досліджуваних тут зобов'язань та присвячених їм норм, ЦК України 2003 р., як і раніше чинні Цивільні кодекси, не містить визначення зобов'язань відшкодування шкоди. Натомість ст. 1166 ЦК України, яка називається «Загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду», містить вказівку на головні права та обов'язки учасників відповідних цивільних відносин, передбачаючи у частині першій, що «майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала» та визначаючи умови такого відшкодування.

Це зумовлює необхідність дослідження сутності зазначених зобов'язань і на цій основі – визначення поняття останніх.

Слід зазначити, що у вітчизняній літературі пропонувалися різні визначення зобов'язань відшкодування шкоди. Так, Г.В. Єрмоєнко визначала їх як «такі цивільно-правові зобов'язання, в яких потерпіла сторона (кредитор) має право вимагати від боржника (заподіювача шкоди) повного відшкодування протиправно заподіяної шкоди шляхом надання відповідного майна в натурі або відшкодування збитків» [19, с. 322]. Схоже за сутністю, але дещо інше за формулюваннями, визначення зобов'язань відшкодування шкоди було запропоноване С.Н. Приступою та С.Є. Сиротенко, котрі характеризували його як «зобов'язання, тобто правовідношення, яке виникає внаслідок протиправного завдання шкоди, у зв'язку з чим потерпіла сторона (кредитор) має право вимагати від правопорушника, який завдав шкоди (боржника), виконання його обов'язку відшкодувати завдану шкоду» [20, с. 478-479]. С.Д. Русу зазначає, що «за зобов'язаннями із відшкодування шкоди особа, яка завдала шкоди неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також майну фізичної або юридичної особи,

зобов'язана її відшкодувати, а потерпілий має право на відшкодування завданої шкоди у повному обсязі» [21, с. 373].

Наведені дефініції загалом можуть бути визнані прийнятними (ми не аналізуємо тут деякі неточності у формулюваннях, які, на нашу думку, мають місце у тому чи іншому випадку). Разом із тим, аналіз цих та інших визначень зобов'язань відшкодування шкоди дає підстави для висновку, що в сучасній цивілістичній літературі, особливо навчальній, зберігається тенденція, якщо й не до ототожнення, то, у кожному разі, до недостатньо чіткого визначення співвідношення вказаних зобов'язань, деліктних зобов'язань та деліктної відповідальності [19, с. 322-334; 22, с. 422-434].

Проте, така позиція, як здається, відображає традиційний підхід, котрий не повною мірою враховує згадувані вище трансформації концепції зобов'язань відшкодування шкоди в сучасному цивільному законодавстві України.

У зв'язку з цим варто звернути увагу на те, що ст.1166 ЦК України має тлумачитися поширювально: хоча вона називається «Загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду», але в ній визначаються підстави не лише відповідальності, а й виникнення зобов'язань відшкодування шкоди взагалі, у тому числі, за відсутності складу правопорушення, завдання шкоди правомірними діями тощо [23, с. 1058].

Звідси, на нашу думку, випливає той висновок, що положення ст. 1166 ЦК України мають тлумачитися комплексно і можуть бути використані не тільки для характеристики відповідальності за завдану майнову шкоду, але й для формулювання більш загального визначення поняття зобов'язань відшкодування шкоди. У свою чергу, це є підґрунтям для висновку, що включати у визначення вказаних зобов'язань вказівку на протиправність завданої шкоди, як конститутивну ознаку останніх, є неточним. Тим більше, що частина 4 ст. 1166 ЦК України прямо передбачає можливість відшкодування шкоди, завданої правомірними діями, «у випадках, встановлених цим Кодексом та іншим законом» (до таких випадків, наприклад, можуть бути віднесені передбачене ст. 1170 ЦК України відшкодування шкоди, завданої прийняттям закону про припинення права власності на майно; передбачене ст. 1171 ЦК відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності, тощо).

Отже, враховуючи викладене вище і спираючись передусім на положення згаданої норми та положення інших норм глави 82 ЦК України, спробуємо встановити характерні риси зазначених зобов'язань, а потім на цій основі дати їх визначення.

По-перше, характерною рисою зобов'язань відшкодування шкоди є те, що це зобов'язання недоговірні, які не існують аж до того моменту, поки не буде мати місце юридичний факт (завдання шкоди), що породжує відповідні цивільні права та обов'язки.

По-друге, визначальним є сам факт завдання шкоди, тоді як правомірність чи неправомірність дій, винність особи, яка завдала шкоду, є обставинами факкультативними, котрі у залежності від припису закону можуть мати, а можуть і не мати юридичного значення (наприклад, не має значення вина заподіювача

шкоди у випадках, передбачених ст. 1173-1176, 1178, 1181, 1184, 1187 ЦК України).

По-третє, суб'єктами зазначених зобов'язань можуть бути як той, кому безпосередньо завдана шкода, так і особи, вказані у законі (непрацевдатні утриманці потерпілого тощо – ст. 1200 ЦК України); як той, хто безпосередньо завдав шкоду, так і суб'єкти цивільних відносин, вказані у законі (роботодавці, підприємницькі товариства, кооперативи – ст. 1172 ЦК України; держава, АРК, органи місцевого самоврядування – ст. 1172-1175 ЦК України, держава – 1176 ЦК України; батьки чи усиновлювачі або опікун чи інша фізична особа, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи, яка завдала шкоду, навчальний заклад тощо – ст. 1178, 1181 ЦК України). (Тут варто зазначити, що коли стосовно потерпілого завжди є придатним позначення «особа», то боржником може бути як особа (фізична або юридична), так і учасники цивільних відносин, які згідно з частиною 2 ст. 2 ЦК України «особами» вважатися не можуть, оскільки виділені в окрему групу учасники цивільних відносин – суб'єкти цивільного права [24, с. 95]).

По-четверте, об'єктом цих зобов'язань є абсолютні права, що належать суб'єкту цивільних відносин, завдана яким шкода підлягає відшкодуванню (обсяг і спрямованість цієї статті не дозволяють зупинитися тут на дискусійному питанні про співвідношення об'єкта та предмета зобов'язань відшкодування шкоди, а також про різницю між об'єктом (предметом) зобов'язань відшкодування шкоди деліктних зобов'язань [22, с. 424; 25, с. 299]).

По-п'яте, змістом зобов'язань відшкодування шкоди є передусім право потерпілого на відшкодування шкоди, забезпечене передбаченим законом обов'язком боржника відшкодувати завдану шкоду.

З урахуванням названих властивостей зобов'язань відшкодування шкоди їх можна визначити як недоговірні правовідносини, що виникають внаслідок завдання шкоди, в яких кредитор (особа, якій завдана шкода, або особа, вказана у законі) має право вимагати від боржника (заподіювача шкоди або від суб'єкта, вказаного у законі) відшкодування завданої шкоди у повному обсязі.

Звичайно, запропоноване визначення зобов'язань відшкодування шкоди також не претендує на бездоганність і може бути вдосконалене в процесі дослідження цієї важливої категорії. Але ми сподіваємося, що запропонована дефініція слугуватиме поштовхом для подальших дискусій у цій галузі цивільного права.

Література

1. Белякова А.М. Возмещение причиненного вреда. Отдельные вопросы. – М.: МГУ, 1972. – 104 с.
2. Боброва Д.В. Права граждан на возмещение вреда. – К.: КГУ, 1990. – 120 с.
3. Загорюлько А.И. Обязательства по возмещению вреда, причиненного субъектами гражданского права. – Харьков: Консум, 1996. – 112 с.
4. Маленин Н.С. Возмещение вреда, причиненного личности. – М.: Юрид. лит. 1965. – 229 с.
5. Маслов В.Ф. Обязательства из причинения вреда: Учеб. пособие. – Харьков, 1961. – 103 с.
6. Русу С.Д. Делікти в цивільному праві України: Навчальний посібник. – Хмельницький: Вид-во НАПВУ, 2001. – 164 с.

7. Смирнов В.Т., Собчак А.А. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве: Учебное пособие. – Л.: Изд. Ленингр. ун-та, 1983. – 152 с.
8. Шиминова М.А. Компенсация вреда гражданам. Гражданско-правовое регулирование. – М.: Наука, 1979. – 184 с.
9. Яичков К.К. Права, возникающие в связи с потерей здоровья. – М.: Наука, 1964. – 168 с.
10. Цивільний кодекс УСРР: Затверджений постановою ЦВК УСРР від 16 грудня 1922 // ЗУ УСРР. – 1922.– № 55. – Ст. 780.
11. Ландкоф С.Н. Основи цивільного права. – К.: Радянська школа, 1948.
12. Цивільний кодекс Української РСР. Затверджений законом УРСР від 18 липня 1963 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1963.– № 30. – Ст. 463.
13. Цивільний кодекс Української РСР. Науково-практичний коментарій. Під ред. О.Н. Якименка, М.Й. Бару, М.В. Гордона. – К.: Політвидав України., 1971. – С. 424.
14. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. Кн. 2 / Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгерта та інші; За ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 1999.
15. Цивільне та сімейне право України у запитаннях та відповідях.. – Х.: ТОВ «Одісей», 2002.
16. Цивільне право України: Підручник: У 2 кн. За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – Т.2.
17. Кодифікація приватного (цивільного) права України / За ред. проф. А. Довгерта. – К.: Український центр правничих студій, 2000.
18. Цивільний кодекс України. Проект у редакції від 25 серпня 1996 р. // Українське право. – 1996. – Число 2 (спецвипуск). – С. 32 – 523.
19. Цивільне право України: Академічний курс: Підручник: У двох томах / За заг. ред. Я.М. Шевченко. – Т. 2. Особлива частина. – К.: «Ін Юре», 2003.
20. Цивільне право України: Підручник: У 2 т. /Борисова В.І., Баранова Л.М., Жилінкова І.В. та ін.; За заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Т. 2.
21. Цивільне право України: Навч. посібник / За ред. Р.О.Стефанчука. – К.: Наукова думка; Прецедент, 2004.
22. Цивільне право України. Договірні та недоговірні зобов'язання: Підручник / За ред. С.С. Бичкової. – К.: КНТ, 2006.
23. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар. Видання третє, перероблене та доповнене. / За ред. Є. О. Харитоновна. – Х.: ТОВ «Одісей», 2006.
24. Харитонов Є.О., Старцев О.В. Цивільне право України. Підручник. – Вид. 2, перероб. і доп. – К.: Істина, 2007.
25. Советское гражданское право. Ч. 2 / Под ред. В.Т. Смирнова, Ю.К. Толстого, А.К. Юрченко. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1982.

УДК 351.86(477)

О.І. Погібко

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ОБОРОННОГО ПЛАНУВАННЯ

Важливим компонентом воєнної організації незалежної держави є збройні сили, призначені гарантувати її суверенітет, територіальну цілісність та забезпечувати надійний захист національних інтересів від воєнних загроз. Безперечно, гарантування самозбереження та прогресивного розвитку суспільства неможливе без захисту власних національних інтересів, у тому числі й у сфері оборони. Беручи до уваги, що зміни в політичних та економічних умовах існування держави потребують також змін у якісних показниках і темпах розвитку військової складової національної безпеки, постають питання: адаптації армії